Un construct lexicografic: *zemos* ‘Cucumis melo’

Stelian DUMISTRĂCEL, Doina HREAPCĂ

0. Consideraţii preliminare privind statutul cuvintelor *zemos* şi *zămos* în limba română

0.1. Observaţia lui Theodor Hristea, după care dicţionarele limbii române ar trebui să cuprindă două cuvinte *zemos*, adjectivul (derivat de la *zeamă*) şi substantivul, numind planta (şi fructul) „pepene galben”, nu a avut un efect practic, în pofida faptului că autorul invoca, în fond, şi revenirea la situaţia din unele dicţionare anterioare. În tomul XIV, *Litera Z*, din *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, al Academiei (DLR XIV[1]), sub un singur cuvânt-titlu, *zemos*, apar, în mod eronat, două sensuri de bază: I. Adj. ‘care conţine multă zeamă, mult lichid’, şi II. S.m., cu paranteza de circulaţie „*Învechit* şi regional, mai ales în Mold.”, „numele a trei specii de plante erbacee din familia cucurbitaceelor, cu tulpina târâtoare şi cu fructe comestibile”: [a] *pepene galben*…, cu trimitere la diferite surse, majoritatea nomenclatoare botanice şi lucrări lexicografice, dar şi la o revistă; [b] *pepene verde* (!) (cu trimitere la Borza, *Dicţionar etnobotanic*); [c] *bostan alb* (cu trimitere tot la Borza, *op.cit*., şi la Barcianu, *Dicţionar român-german*...). Toate citatele, prezente după enumerarea celor trei sensuri de sub II, mai ales din beletristică, texte folclorice şi din cărţi de ştiinţă, ilustrează, de fapt, doar sensul [a]; aceeaşi este situaţia în ceea ce priveşte toate variantele. Etimologia propusă este „*zeamă* + suf. *-os*”.

În *Probleme de etimologie*, Theodor Hristea a discutat raportul dintre *zămos* şi *zemos* în secţiunea intitulată „Etimologii populare româneşti”, dar taxarea de etimologie „populară” este măcar grăbită, dacă nu chiar nepotrivită; forma *zemos* pentru ceea ce în limba literară se numeşte *pepene galben* nu există în vorbirea populară, nivel pentru care avem doar referiri conjuncturale la *zeamă*; aşadar *zemos* este, de fapt, o formă hipercorectă, *lexicografică* (este drept, cu oarecare tradiţie), şi numai în subsidiar o etimologie populară (dar de factură „savantă”). Cu toate acestea, demonstraţia lui Hristea este, în fond, corectă. Trecând peste amănunte, reţinem următoarele: este posibil ca „la originea lui îndepărtată *zămos* să fie înrudit cu *harbuz*, cum a bănuit şi Scriban, care a înregistrat […] şi formele *mai vechi* (!) ale cuvântului: *zamuz*, *zămuz*, *zamoz*, *zămoz* şi *zămos*” (suntem, acum, în posesia datelor care ne permit să afirmăm că toate aceste variante au fost înregistrate în Moldova şi Basarabia, în anchete pentru atlasele regionale); de la *zamuz* (ce „pare a fi [forma] originară”) „a fost uşor să se ajungă la forma actuală, trecându-se prin fazele *zămuz* > *zămoz* (atestat) > *zămos* > *zemos*” (aceasta din urmă prezentă însă numai în dicţionare!), pe când „transformarea lui *zămos* (= *zemos*) în *zamuz* ar fi imposibil de explicat” (subliniem faptul că aceasta este una din raţiunile de bază în ceea ce

[1] Vezi, la sfârşit, lista abreviaţiilor pentru dicţionarele citate.

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

priveşte reluarea discuţiei privitoare la etimologia actuală din DLR XIV pentru *zemos* ‘pepene galben’). În final, autorul notează chiar faptul că Cicerone Poghirc i-a comunicat existenţa unui cuvânt persan *zamuz*, dar că ar rămâne de precizat prin ce filieră a putut pătrunde acest cuvânt în limba română (Hristea 1968: 273–274); de reţinut că şi *harbuz* are o îndepărtată origine persană (după Al. Graur, care trimite la pers. *härbuz* > tc. *karpuz* – variantă românească *carpuz* [?] > ucr. *garbuz*, rus. *arbuz* – Graur 1978, nr. 547).

0.2. Faţă de cele sumar prezentate şi numai parţial argumentate de Hristea, abordarea prezentă a avut de profitat de sporul de informaţii, de lingvistică „a vorbirii”, adus, în primul rând, de atlasele lingvistice regionale dacoromâneşti din seriile NALR şi ALRR, printre care şi *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, şi de *Atlasul lingvistic moldovenesc*[2].

În al doilea rând, sunt importante datele unei lingvistici „a limbii (literare)”, furnizate de volumul cuprinzând *Litera Z* din DLR XIV, cu privire la nonexistenţa, în textele beletristice, dar în special în nomenclatoarele botanice, a unei forme **zemos* (informaţii coroborate cu cele pentru *pepene*, din DLR VIII/2 (= Partea a 2-a, *Litera P*: *pe – pînar*; 1974).

Se adaugă, în plus, considerarea faptelor lingvistice din perspectiva „Wörter und Sachen”, în lipsa căreia interpretările riscă să rămână la nivelul unui joc de ipoteze, de „scenarii”, cu soluţii ce ţin de o oarecare abilitate a argumentării, fără validarea din perspectiva realităţii.

Rezultatele la care am ajuns ţin de viziunea unei interpretări de istorie a vocabularului, analizat atât din perspectiva organizării, în vorbire, a termenilor din grupul onomasiologic referitor la câteva specii de cucurbitacee (folosim numele din limba literară, de extracţie dialectală muntenească): *castravete* (Cucumis sativus), *pepene galben* (Cucumis melo) şi *pepene verde* (Citrullus vulgaris), cât şi din perspectiva amintită, „cuvinte şi lucruri”.

În această direcţie de cercetare, în primul rând prin raportare la lexemul de bază al grupului, *pepene* (o adevărată „cheie de boltă” a sistemului), putem afla statutul termenului regional moldovenesc *zămos* în grupul onomasiologic la care ne-am referit.

1. Sensurile substantivului *pepene* în graiurile dacoromâne; structuri denominative

De la început, facem menţiunea că, pentru precizia expunerii, în cele ce urmează folosim denumirile ştiinţifice latineşti (pentru care recurgem şi la iniţiale) ale speciilor în discuţie; pentru acestea, aici, dăm corespondentele din limba română literară:

1. Cucumis sativus (CS) – „castravete”;
2. Cucumis melo (CM) – „pepene galben”;
3. Citrullus vulgaris (CV) – „pepene verde” [în DLR XIV, s.v. *zemos*, apare *C. lanatus* (*lanatus* = „miţos” – de la *lână*)].

[2] Vezi, la sfârşit, lista atlaselor lingvistice din care au fost prelevate informaţiile citate, indicându-se hărţile respective. În text, din motive de economie de spaţiu, trimiteri la numărul hărţii şi la punctele de anchetă au fost făcute doar în mod excepţional.

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

1.1. Distribuția teritorială a termenului *pepene* în funcție de semnificațiile acestuia

În graiurile dacoromâneşti, termenul *pepene* apare în următoarele situații:

1.1.1. Fără determinante (informații pe baza hărților din atlasele lingvistice)

a[1]) *Cucumis sativus*, într-o arie laterală dacoromânească nord-estică, cuprinzând localități din Crişana (după informații de la autorul anchetelor, Dorin Urițescu), Maramureşul (cu zone învecinate din Transilvania), Bucovina şi nordul Moldovei de la vest de Prut; în Basarabia, cuvântul *pepene* cu acest sens este folosit curent (*castravete* fiind identificat, într-un număr redus de puncte, ca termen recent sau utilizat de tineri).

a[2]) *Cucumis melo*: paralel cu formele cu determinante (vezi infra, **1.1.2** şi **4.1**), a fost notat doar termenul *pepene* într-o zonă din sudul Moldovei, pe care o putem considera ca una de „trecere" spre zona „pepene galben" a arealului geolingvistic reprezentat în primul rând de Muntenia; *pepene* fără determinante este termenul de utilizare preponderentă în graiurile din Oltenia şi Transilvania; tot numai *pepene* s-a înregistrat în puncte din Banat şi din Crişana, potrivit informațiilor, sumare, de pe h. 199 din ALR II, s.n. Nu există un termen pentru CM în Maramureş, realitatea fiind necunoscută.

a[3]) *Citrullus vulgaris* este numit (doar) *pepene* în majoritatea punctelor din jumătatea de sud a Moldovei, în numeroase puncte din Muntenia de est şi în Dobrogea, frecvent, formând o arie compactă, în sud-estul Transilvaniei (în Oltenia, Banat, Crişana şi în Maramureş, pentru CV apare împrumutul *lubeniță*, cu diferite variante fonetice).

> Statutul de „termen generic" al lui *pepene* într-o primă fază a introducerii acestor specii noi de „cucurbitacee" poate fi susținut prin folosirea lui, pentru CM şi CV, *fără determinante*, în aria la care ne-am referit din sudul Moldovei şi ca termen majoritar pentru CM în graiurile din Transilvania, Oltenia (cu zona învecinată din Muntenia), dar şi prin prezența lui în Banat şi Crişana (nu luăm în discuție apariția termenului fără determinante în cazurile ce se pot datora necunoaşterii realității denumite, cum se prezintă, de exemplu, lucrurile în graiuri din nord-vestul Moldovei). Paralel, punctele cu *pepene* (fără determinante) pentru CV din Muntenia, Dobrogea, Transilvania, din Oltenia şi Maramureş (în ultimele două provincii doar câte un punct de anchetă) pot fi apreciate ca reprezentând „martori de eroziune" din aria primară *pepene*.

1.1.2. Cu determinante

În ceea ce priveşte prezența *determinantelor* (D), trebuie să distingem, în primul rând, între determinante de gradul I (D_1), cele care disting specii, şi cele de gradul al II-lea (D_2), cele care descriu, de regulă, înfățişarea fructelor (aspectul şi culoarea cojii), respectiv anumite trăsături (calități) ale acestora (culoarea sau gustul părții cărnoase etc.).

1.1.2.1. Pentru CS, găsim, incidental, doar D_2: în graiuri din Crişana (după informații primite de la Dorin Urițescu), în puncte din Maramureş (incidental şi într-un punct din Transilvania), zonă ce face parte din aria laterală *pepene* CS; în arealul respectiv, la întrebarea privind această noțiune s-a răspuns prin „pepeni *râioşi*", un fapt interesant, deoarece adjectivul poate fi pus în relație cu sensul etimonului

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

subst. *castravete*: după DA I/II, subst. bulg. *krastavica* are la bază adj. *krastavi* ‘râios’ (se trimite şi la sb. *krastavac*; vezi şi Scriban, D: bg. *krasta* „râie”, cu mențiunea că „întâi s-a dat acest nume castraveților mici şi brobonați”). În cazul „pepeni *murători*” (DLR VIII/2), este vorba de o simplă precizare a modului de utilizare pentru hrană (într-o zonă în care termenul *pepene* are semnificațiile CM sau CV).

Pentru o altă situație, din necunoaşterea etimologiei, nu putem propune o clasificare: este vorba de „pepeni *irinăci*” (cf. DLR VIII/2).

1.1.2.2. Determinante de gradul I şi II pentru speciile *Cucumis melo* şi *Citrullus vulgaris*

b[1]) *Cucumis melo*

D_1:

α) După hărțile atlaselor lingvistice regionale: „pepene *galben*” este o denumire semnificativ reprezentată în graiurile din sudul Moldovei şi constituie denumirea cea mai răspândită în cele din Muntenia şi din Dobrogea; sintagma apare, de asemenea mai mult sau mai puțin frecvent, în graiurile din Oltenia şi în cele din sud-estul Transilvaniei. Aşadar, baza dialectală justifică statutul de termen al limbii literare.

Alte D_1, înregistrate sporadic, în Moldova, Muntenia şi Dobrogea: „pepene *alb*”, „ ~ *turcesc*”, „~ *bălan*”, „~ *crăpăcios*”; determinantele respective pot fi apreciate ca indicând specia CM.

β) După DLR VIII/2 (s.v. *pepene*): „~ *înecăcios*”, „~ *scorțos*”, „~ *râios*”.

D_2:

În Transilvania: „~ *dulce*”, „~ *de mâncat*”, „~ *bun*”; în Dobrogea: „pepene *grumui*” („cu semințele cocoloaşe”).

b[2]) *Citrullus vulgaris*

D_1 sunt, preponderent, din registrul cromatic:

După hărțile atlaselor lingvistice: „pepene *verde*”, „~ *roşu*”, în sudul Moldovei, în Muntenia şi în Transilvania; în sud-vestul Munteniei, pe Dunăre, apare frecvent chiar „~ *negru*” (vezi opoziția, de mentalitate, cu „~ *bălan*”; vezi şi „~ *alb*” pentru CM, în Moldova); incidental, în sudul Moldovei, „~ *harbuz*” (ca opoziție denominativă de principiu față de „~ *zămos*”; cf. **5.1**), determinantele referindu-se la termeni caracteristici altor arii dialectale din Moldova: *pepene* şi *pepene galben*); vezi, incidental, şi „pepene *grecesc*” (DLR VIII/2).

D_2, indicând subspecia, după DLR VIII/2: (*pepene*, respectiv *pepeni*) *ananas*, *cantalup*, *poptan*, *şerpeşti*, *țucăr*; indicând zona de origine (reală sau imaginată) sau unde se cultivă: *brăileni*, *de Arad*, *portughez*, *turceşti*, *turchestan*.

1.2. Un termen al românei comune

În urma analizei precedente, constatăm că lexemul *pepene* este cunoscut (şi utilizat) în graiurile din toate provinciile româneşti, în unele zone cu sensul de bază (CS), iar în altele cu sensurile CM şi CV. În ceea ce priveşte dialectele din sudul Dunării, cf. arom. *peapine*, după Ciorănescu, DELR, care înregistrează şi arom. *piponu*, megl. *pipoană*; ultimele trei variante, după Meyer-Lübke, REW, se explică din ngr. *peponi*, fără a exclude influența lui *pepene* („vielleicht auch *pepene*”).

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

2. Semnificaţia primară a termenului *pepene*

Pornind de la constatarea cunoaşterii generale a termenului *pepene* pe întreg teritoriul dacoromânesc, se pune întrebarea pe ce bază putem afirma că sensul primar a fost acela de „Cucumis sativus", căreia i se poate răspunde luând în consideraţie, în primul rând, etimonul cuvântului şi, în al doilea rând, situaţia „realiilor" pe teritoriul la care ne referim.

2.1. Etimologie

Pentru dr. *pepene*, Meyer-Lübke, REW (6395), trimite la lat. *pĕpo*, *-ine* (fără indicarea sensului, spre deosebire de situaţia de la *pĕpo*, *-one*, pentru care se precizează sensul „Art Melone"). De asemenea, în REW nu se indică nici sensul rom. *pepene*. Dar putem reţine că şi pentru descendenţi ai lat. *pĕpo*, *-one*, span. şi port. *pepino* s-a înregistrat sensul „Gurke" (= castravete); cf. şi span. *pepinar* „teren cultivat cu castraveţi". Renunţăm la prezentarea controverselor în legătură cu etimologia rom. *pepene* (consemnate, de exemplu, de Ciorănescu, DELR); în DLR (VIII/2) se trimite la *pepo*, **pepinis* (cf., însă, forma latinească *pepine*, înregistrată de Meyer-Lübke, după *Corpus Glossariorum Latinorum*, III, 541, 36).

2.2. „Wörter und Sachen"

Din această perspectivă, prezentăm o primă abordare a problemei. Într-o recenzie la teza de doctorat a lui Walter Domaschke privitoare la vocabularul latin al limbii române[3], publicată în DR I, Sextil Puşcariu (1921: 406) contestă eliminarea, de către autor, „aus kulturellen Gründen", a cuvântului *pepine* dintre cuvintele moştenite din latină (autorul se referă, de asemenea, şi la *păun*); iată observaţia lui Puşcariu: „Pentru ca să ne convingem de acest lucru, autorul [W.D.], făcând critica reală a cuvintelor, ar trebui să dovedească, măcar prin vreo indicaţie asupra unor lucrări de specialitate, că planta şi pasărea arătate prin aceste cuvinte n-au putut fi familiare vechilor români". În ceea ce priveşte posibilitatea respectivei „familiarităţi", Puşcariu scrie: „Din capitolul despre cucurbitacee la Hehn, *Kulturpflanzen*[4] (p. 304 ş.u.) nu reiese că pepenele n-a fost cunoscut în Evul Mediu în regiunile noastre (în multe părţi, prin pepene se înţelege «bostanul» sau «castravetele», o confuzie pe care o întâlnim şi în alte limbi)".

Este posibil ca… refuzul citat, din „raţiuni de cultură", al lui Domaschke să se datoreze faptului că în dicţionarele româneşti, pentru *pepene* se indică, în primul rând, sensurile CM şi CV (vezi, de exemplu, în TDRG, s.v. *pepene*: „1. Munt. ~ (*galben* Zucker-) Melone (Cucumis melo), ~ (*verde*) Wassermelone (C. citrullus); dafür MOLD. *zămos* bezw. *harbuz*" şi, apoi, „2. WESTL. MOLD. TR. ~ (*rîios*) Gurke (Cucumis sativus)". Or, „pepenele galben" şi „pepenele verde" nu se impun ca realităţi curente pentru o perioadă veche din cultura materială dacoromânească,

[3] *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig", XXI–XXV, 1919.

[4] Este vorba de lucrarea lui Victor Hehn, *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie das übrige Europa*, Berlin, 1912.

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

iar „confuzia” cu planta numită astăzi *castravete*, citată de Puşcariu, ar putea să ne trimită chiar spre fondul problemei.

Pentru considerarea corectă a lucrurilor în DLR, tot pentru un cuvânt cu iniţiala *p-*, trimitem la schema cuvântului *pasăre*: primul sens, cel etimologic (cf. lat. *passer*), este „vrabie”, înregistrat în graiurile din Maramureş şi Bucovina (sens păstrat şi în alte limbi romanice).

Dar, în ceea ce priveşte aplicarea metodei „Wörter und Sachen” în analiza numelor de plante, lucrurile se prezintă mai puţin favorabil decât în cazul altor „realii”, incontestabile ca prezenţă fizică sau pentru care se găsesc urme în săpăturile arheologice (firește, cu excepţii: *mazăre* poate fi socotit ca un element autohton şi datorită descoperirii, în situri preromane, a semințelor carbonizate ale acestei plante). Pe acest teren, trebuie să ne adresăm unei discipline „de graniţă”, *arheobotanica*, intrată în circuitul investigaţiilor ştiinţifice relativ recent. Specialiştii în domeniu comunică faptul că abia în ultimii ani arheologii au început să dea mai multă importanţă macroresturilor vegetale din situri şi au început să le colecteze. Pe de altă parte, este ştiut că macroresturile vegetale se conservă foarte greu în stratul arheologic, ceea ce constituie o altă cauză a absenţei semințelor, singurele organe de la aceste specii ce se puteau conserva. Totuşi, după informaţii primite de la colega dr. Felicia Monah, de la Institutul de Arheologie al Filialei Iaşi a Academiei, prezenţa castravetelui pe teritoriul dacoromânesc poate fi probată pentru secolele al XIV-lea – al XV-lea: într-o necropolă medievală de la Săbăoani – Neamţ, au fost descoperite 720 de semințe, bine conservate, ca depunere rituală, într-un vas, singura descoperire arheobotanică privind castravetele pe teritoriul României (Monah 2000: 280). Or, statutul respectiv este relevant pentru semnificaţia ce trebuie acordată plantei (de obicei, inventarul funerar are legătură cu ocupaţia decedatului: arme, unelte etc.).

Fără să reprezinte un argument pentru o vechime considerabilă, perioada respectivă înseamnă, oricum, plasarea înainte de pătrunderea unor practici datorate influenţei turceşti; avem în vedere faptul că toate cucurbitaceele provin din areale asiatice: de exemplu, castravetele este originar din India de est şi Himalaia; în secolul V î.H., a fost luat în cultură în Grecia şi Italia (*Flora R.P.R.*: 36–37). Pe de altă parte, poziţia geografică a necropolei menţionate exclude sau măcar pune sub semnul întrebării eventuala provenienţă sud-dunăreană a practicii agricole în discuţie.

3. Analiza grupului onomasiologic referitor la speciile de cucurbitacee CS, CM şi CV

Dat fiind criteriul cronologic în ceea ce priveşte cultivarea, la noi, a plantelor numite prin termenul *pepene*, aşadar postulând numai (deocamdată) faptul că speciile CM şi CV au fost introduse mai târziu, ca plante exotice şi ale căror fructe servesc, în primul rând, ca desert, este de admis că termenul moştenit din latină a numit iniţial doar „castravetele”, plantă mai puţin pretenţioasă şi constituind şi un aliment propriu-zis, iar denumirea a fost păstrată, cu această întrebuinţare, aşa cum am menţionat deja, doar într-o arie laterală, mai puţin expusă inovaţiilor şi care, în plus, nu oferă condiţii pentru cultivarea „pepenelui galben” şi a „pepenelui verde”,

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

cu fructe cunoscute aici ca produse din comerț (situația generală a termenilor de bază discutați este prezentată în *Tabelul* anexat).

> Înainte de a avansa în direcția schițată, trebuie să facem însă şi câteva precizări marginale. După informații (greu de verificat) din DLR VIII/2, s.v. *pepene* (I. 2.), prin acest termen mai sunt numite şi alte două plante din aceeaşi familie: *dovleacul* (*Cucurbita pepo maxima*) şi *bostanul alb* (*Cucurbita pepo melopepo*). La baza unei asemenea denominații laxe trebuie să punem, în afara condițiilor generale în care s-au făcut înregistrările, faptul că speciile CM şi CV nu reprezintă, adesea, realități curente indiferent de zona geoclimatică şi nici în vocabularul *oricărui* vorbitor. De exemplu, din punct de vedere denominativ, atât după DLR VIII/2, cât şi după informații recente de pe hărțile atlaselor lingvistice regionale, înseşi speciile CM şi CV sunt confundate între ele şi, pe de altă parte, fiecare dintre ele este confundată cu alte plante, unele mai bine cunoscute, dar tot din familia cucurbitaceelor: *bostanul*, *dovleacul* şi *tigva* (chiar sinonimele acestor termeni sunt uneori comune). De altfel, confuzia denominativă intervine în multe cazuri în care subiecții înregistrați în cursul anchetelor etnolingvistice furnizează termeni pentru realii care nu fac, de regulă, obiectul interesului curent; vezi, de exemplu, confuziile în ceea ce priveşte denumirile pentru „ficat" şi „plămâni" (Cazacu 1941: 87) şi, tot din domeniul terminologiei corpului omenesc, frecvența termenilor numind „beregata" sau „omuşorul", primiți ca răspunsuri pentru „mărul lui Adam"[5]. Pentru discuția de față este concludent faptul că, în multe cazuri, chiar răspunsurile din anumite zone de pe hărțile lingvistice sunt precedate de simbolurile indicând absența (∞), respectiv necunoaşterea directă de către informator a obiectului întrebării (?), manifestată eventual prin ezitarea acestuia înainte de formularea răspunsului (ε). Evident, urmărind esențialul, în analiza de față nu luăm în discuție astfel de fluctuații denominative.

O poziție privilegiată, cronologic şi spațial, a lui *pepene* cu sensul CS în graiurile dacoromâneşti, în comparație cu termeni sinonimi (total sau parțial) de diferite origini, cu care, în unele zone, s-a confruntat în timp, poate fi stabilită pe baza unei analize privind [1] familia de cuvinte şi [2] frazeologia expresivă având ca suport lexical cuvântul respectiv.

3.1. Familia de cuvinte

Prezentăm, rezumativ, în primul rând după DLR (VIII/2, s.v.), derivatele de la *pepene*, încercând să distingem între cele care pornesc de la utilizarea cuvântului cu sensul CS şi cele pentru care se poate susține ca punct de plecare una (oricare) sau ambele dintre semnificațiile CM ori CV, cu observația că în DLR, ca notă generală, trimiterea pentru derivate se face, exclusiv şi nediferențiat, la cele două specii numite în al doilea rând.

3.1.1. Avem în vedere evaluări denominative referitoare la „castravete", mai ales ca formă, cu statutul de rezultat al observațiilor asupra mediului înconjurător: *pepenariță* 'numele unei plante…'; *pepenaş* 'numele unor plante; numele unui joc de copii'; *pepenări* (pl.) „papanaşi" (aliment); *pepenea* şi *pepenică* 'numele unor plante'; *pepenică*, *pepeniță* „papanaş" (aliment); (prună) *pepenie* „varietate de prune…", fruct al prunilor numiți *pepenei*; *pepenuț*; nu ne putem opri aici asupra etimologiei

[5] Vezi Sala 1958: 497–501, cu o discuție extinsă asupra problematicii confuziei denominative.

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

cuvântului *papanaş* cu sensul de „aliment”, dar şi ca nume al unei plante (inexactă în DLR VIII şi în alte dicţionare), pentru care trebuie să pornim tot de la *pepene* „CS” (în primul caz se porneşte de la „gogoloaie” în formă de pepeni mici).

3.1.2. Crearea şi semantica termenilor derivaţi vizează ocupaţii specializate, cultivarea plantelor CM şi CV (în primul rând) şi comercializarea fructelor acestora, respectiv aprecieri cu privire la aspectul şi dimensiunea (aparte) a fructelor: *pepenar* „persoană care cultivă sau vinde pepeni; zarzavagiu”; *pepenărie* „loc unde se cultivă sau (rar) se vând pepeni”; *pepenişte* şi *pepeniştină* „teren cultivat cu pepeni”; *pepenoaică*, *pepenoaie* „specie de pepene verde”; *pepenoi* (augmentativ de la *pepene* /verde/, conform citatului); *pepenos* (adj.) „rotund şi plin ca un pepene; gras”.

3.2. Frazeologia expresivă având ca suport lexical termenul respectiv

Din acest punct de vedere, în DLR VIII/2 găsim:

a) O trimitere justificată la CS: *a vinde pepeni la grădinar*, expresie pentru care există varianta *a vinde castraveţi la grădinar* (după Zanne 1895).

b) Cele mai multe unităţi frazeologice sunt plasate, tot logic, sub sensurile CM, respectiv CV, ţinând cont de faptul că „pepenele” este invocat ca termen de comparaţie pentru un anumit aspect al său: (*gras*, *învelit*) *ca pepenele* (*pepenii*), (*ca un*) *pepene de gras*, *gras pepene* (adverbial) „foarte gras”. Alte frazeologisme se referă la ocupaţie: *a scoate* (pe cineva) *din pepeni* „a face pe cineva să-şi piardă răbdarea”; *a-şi ieşi din pepeni* „a-şi pierde răbdarea, a se enerva”. În acest caz, constatăm invocarea „părţii” pentru „întreg”: *pepene* are sensul de ‘pepenărie’; în ultimele două locuţiuni verbale, metafora evocă starea paznicului unei pepenării, provocat de cei care, distrăgându-i atenţia (pentru a-l scoate din pepenărie, dintre „pepeni”), favorizează furtul (cf. şi Zanne 1895: 248). Situaţia materială a *pepenarului*, de regulă una de neinvidiat printre comercianţi, poate fi explicaţia pentru expresia *a ajunge* (*a o scoate*) *la pepeni* „a sărăci” (cu aplicaţia *a-l scoate* /pe cineva/ *la pepeni* „a-l sărăci”).

3.3. Semnificaţia derivatelor

Multitudinea derivatelor şi a sensurilor acestora, greu de atribuit, cu oarecare precizie măcar, unei anumite arii dialectale, poate fi invocată ca o dovadă în sprijinul folosirii iniţiale a cuvântului *pepene*, cu sensul primar, „CS”, pe întreg teritoriul dacoromânesc.

După această fază, dar înainte de pătrunderea şi fixarea în vorbire (în uz) a împrumuturilor din alte limbi, este de presupus o alta, în care, de asemenea pe întreg teritoriul dacoromânesc (sau cel puţin în anumite arii ale acestuia), *pepene* a numit, nediferenţiat, şi speciile CM şi CV. O dovadă în acest sens este, probabil, şi utilizarea termenului de către Dimitrie Cantemir, într-un text din *Istoria ieroglifică*, cu referire la ‘locul unde se cultivă pepeni’, fără a putea preciza speciile la care se referă; termenul apare într-o sintagmă numind ‘sperietoarea de păsări’: „în grădini *boţi de lut în chipul omului* [subl.n.] fac, pentru ca pasire să sparie”, pentru

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

construcția analitică „boți de lut în chipul omului" (şi, în continuare, pentru „boțul în grădină") Cantemir dând, într-o notă marginală, explicația „Moş de pépeni"[6].

4. Pierderea sensului primar, „CS", al cuvântului *pepene*

În cele mai multe graiuri dacoromâneşti, pierderea sensului primar se explică prin folosirea cuvântului pentru a denumi plante cunoscute ulterior, în mare măsură asemănătoare, aşadar prin extinderea, pe cale analogică, a semnificației de bază (transfer), marcată şi de apariția unor determinante, *pepene* devenind, astfel, un termen generic [1]; înlocuirea numelui pentru specia CS prin termeni de împrumut, de diferite origini [2]; apariția unor creații pe teren românesc [3].

4.1. Utilizarea termenului însoțit de determinante pentru speciile CM şi CV

4.1.1. Pentru *Cucumis melo*:

– *pepene galben*, în graiuri din sudul Moldovei, din Muntenia şi Dobrogea, Oltenia şi din sud-estul Transilvaniei;

– ~ *alb*, într-un punct din sudul Moldovei (NALR-Mold.Bucov. III, h. 316, pct. 626);

– ~ *turcesc*, într-un punct din nord-vestul Munteniei (ALRR-Munt.Dobr. III, MN, p. 96, pct. 676);

– ~ *dulce*, *bun*, *de mâncat*, în graiuri din Transilvania.

4.1.2. Pentru *Citrullus vulgaris*:

– *pepene verde*, în graiuri din sudul Moldovei, sudul Basarabiei (rar), din Muntenia, Dobrogea şi din Transilvania;

– ~ *roşu*, în graiuri din aceleaşi zone;

– ~ *negru*, numai în graiuri din sud-vestul Munteniei;

– cf. şi *pepene grecesc* (după DLR VIII/2).

4.2. Împrumuturile din alte limbi

4.2.1. Pentru *Cucumis sativus*:

Cel mai important aspect din această perspectivă este înlocuirea, prin diverse împrumuturi, a numelui originar pe teren dacoromânesc pentru această specie. Restrângerea ariei primare *pepene* „CS" s-a produs, în primul rând, datorită presiunii subdialectului muntenesc, ce a cunoscut o inovație terminologică, împrumutul din bulgară *castravete*, pătruns în graiurile din sudul țării în legătură cu prezența, semnificativă, a grădinarilor bulgari în zona Dunării, şi, apoi, prin statutul de termen „tehnic", al limbii literare, al acestui cuvânt. Pe de altă parte, o situație comparabilă constatăm pentru vestul teritoriului dacoromânesc: în graiurile din Banat, prin grădinarii sârbi, a pătruns termenul *cucúmăr*, iar în Transilvania *ogârcău* (şi *ogârcăl*).

Răspândirea acestor termeni:

– *castravete* (bg. *krastaveţ*, *krastavița*), în Muntenia, Oltenia şi Dobrogea, în cea mai mare parte a Transilvaniei, în sudul Moldovei şi, mai puțin frecvent, în sud-

[6] Cf. *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită şi studiu introductiv de P.P. Panaitescu, I. Verdeş, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1965, p. 187.

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

vestul Basarabiei. Acest areal reflectă extinderea, dinspre Dunăre spre nord, până în sudul Transilvaniei şi al Moldovei, şi a altor cuvinte de origine sud-slavă (de exemplu, *zăpadă*) sau turcească şi grecească (*cântar*, *cărămidă*, în Transilvania);

– *cucúmăr*, sârbism din Banat (< sb. *kukùmar*: DA I/II, s.v.), pornind de la germanul dialectal *Kukumer*;

– *ogârcău*, *ogârcăl* (este notată şi forma de plural: *ogârcăi*) în nord-vestul Transilvaniei (ALRR-Trans. IV, h. 445); cf. magh. *ugorka*, *uborka*, la bază aflându-se germ. *Gurke*.

4.2.2. Paralel, mai ales fructele plantelor din speciile şi subspeciile CM şi CV au venit cu numele „originare", acestea fiind preluate de vorbitorii graiurilor româneşti.

Împrumuturi pentru *Cucumis melo*:

– *caun*(*e*), *bacâr*, cuvinte înregistrate în diferite dicţionare, evident, turcisme pentru care nu am identificat încă etimonul, în graiuri din Dobrogea; primul şi în sudul Basarabiei;

– *dâie* (*galbenă*), *dână*, *dânia*, împrumut înregistrat în Maramureş şi în „regiunea Transcarpatică", cu etimologie multiplă: pot fi luate în considerare, paralel, ucr. диня (cf. rusescul дыня) şi magh. *dinnye* (cf., de exemplu, şi *sárgadinnye* 'pepene galben', sau *görögodinnye* 'pepene *grecesc*', pentru 'pepene verde'); vezi, pe de altă parte, acelaşi termen notat, pe harta 199 din ALR II s.n., în puncte din Banat cu anchete la bulgari (48: *díne*) şi la sârbi (25 şi 37: *díńa*);

– *maliona*, rusism, notat incidental în Basarabia;

– *popici*, cuvânt de origine bulgară, ce apare în sudul Basarabiei;

– *cantalup* (cu variantele *cantalog*, *cantaloş*, *cantaluc*), înregistrat în graiuri din Moldova şi Dobrogea, zone în care a pătruns din bulgară (канталуп); paralel, în limba literară este un împrumut de origine franceză (*cantaloup*).

Împrumuturi pentru *Citrullus vulgaris*:

– *harbuz*, din turcă (*karpuz*), dar, probabil, prin „filieră" ucraineană (*garbuz*), de vreme ce apare doar în zone de influenţă est-slavă: Maramureş, Bucovina, jumătatea de nord a Moldovei dintre Carpaţi şi Prut, Basarabia în întregime (pentru care s-a notat, consecvent, şi existenţa termenului de subspecie *harbuzoaică*, dar şi *harbuzărie* 'numele terenului pe care se cultivă planta'; *harbuzărie* a fost înregistrat şi în nordul Moldovei; vezi h. 317 *Pepenărie* din NALR-Mold.Bucov. III) şi în câteva puncte din nordul Dobrogei. În parte, această distribuţie teritorială corespunde ariei „laterale" *pepene* „CS";

– *lubeniţă* (*lebeniţă*, *leboniţă*, *lobeniţă*, *lubiniţă*), termen sârbesc şi bulgăresc (*lubenica*), în Banat, Oltenia, Crişana; frecvent, de asemenea, în Transilvania şi Maramureş (este rezultatul unei variabile geografice comparabilă cu aceea a lui *castravete*).

În acest grup vom încadra şi termenul *zămos*, nu înainte de a semnala şi câteva creaţii lexicale pe teren românesc, categorie căreia cei mai mulţi lexicografi îl atribuie, eronat, şi pe acesta. Luând în considerare date oferite de subiecţii anchetaţi pentru atlasele lingvistice regionale (consemnate în notele de pe marginea hărţilor sau în textele de tip „material necartografiat"), dar şi informaţii din dicţionare, se impune precizat faptul că, dacă, de exemplu, *zămos*, eventual *caun*(*e*) – pentru CM, respectiv *harbuz* şi *lubeniţă* – pentru CV, funcţionează ca sinonime propriu-zise faţă

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

de *pepene galben*, toate celelalte împrumuturi din grupul CM (care sunt mai numeroase față de cele din grupul CV) numesc mai ales diverse varietăți de CM, cunoscute în sau specifice zonelor în care astfel de termeni au fost înregistrați.

4.3. Creații pe teren românesc

Dacă ne referim la toate cele trei specii de cucurbitacee ale căror nume le studiem, se poate constata că nu pot fi semnalate decât două sau trei denumiri de această proveniență. Este vorba de *boşar* „CV” şi „CM” (după DLR VIII/2, s.v. *pepene*; cf. şi Seche, DSLR), derivat de la *boaşă* + sufixul *-ar*, şi de *gălboi* „CM” (*ibidem*). Ar mai putea fi adăugat doar *gâgâlice* (= „pepene/verde/mic”, în sud-vestul Munteniei: ALRR-Munt.Dobr. III, h. 350), o extensie semantică de la termenul însemnând ‘ființă, obiect de mici dimensiuni’.

Aşadar, în afară de transferul denominativ (apelând la determinante) *pepene* CS → *pepene galben* CM, respectiv *pepene verde* CV, limba română are un aport redus în ceea ce priveşte desemnarea speciilor de cucurbitacee „exotice” respective.

5. Statutul cuvântului *zămos* „Cucumis melo”

5.1. Distribuție teritorială şi considerarea „realiilor”

Am constatat că împrumuturile ocupă un loc important în acest grup onomasiologic, începând cu înlocuirea termenului primar pentru CS prin *castravete* şi deosebit de marcat prin denumirile pentru CV, cele mai importante fiind *harbuz* în aria laterală nord-estică ce se întinde până în nordul Dobrogei, respectiv *lubeniță* într-o importantă arie sud-vestică.

Insistăm asupra faptului că *zămos* şi variante fonetice ale acestui cuvânt, *zamuz*, *zamuj*, *zamoz*, *zămuz*, *zămus*, *zămoz* (ocazional şi *sămos*, *zămoş* [sg.]), apar, pe hărțile din NALR-Mold.Bucov. III şi din ALRR.Bas. IV consacrate termenilor pentru „Cucumis melo”, în graiurile din jumătatea de nord a Moldovei (ca arie compactă în arealul nord-estic) şi din Basarabia în întregime. Față de această distribuție teritorială, este cel puțin surprinzătoare explicarea ca o creație pe teren românesc, prin derivare de la *zeamă*, a unui cuvânt a cărui arie de circulație corespunde aproape până la identitate cu aceea a lui *harbuz*. De altfel, pentru ca adjectivul *zemos* să se substantivizeze, ar fi fost nevoie, anterior, de o sintagmă uzuală *pepene zemos*, care să fi fost întrebuințată, pentru contrast, într-o arie în care *pepene* denumeşte aproape exclusiv specia CS (sintagma respectivă a fost înregistrată doar o singură dată pentru CM, în nord-estul Transilvaniei: ALRR-Trans. IV, h. 455, pct. 252: *pepini ḑămóş* [pl.]; pentru „jocul” forjării *ad-hoc* a unei denumiri de acest tip, cf. **1.1.2.2**).

Pe de altă parte, fructul respectiv ar fi trebuit să se distingă de specii înrudite prin caracteristica de a conține foarte multă zeamă, ceea ce nu concordă cu realitatea. Prezentăm descrierea dintr-o lucrare de specialitate, *Flora R.P.R.*: [CM] „fructe globuloase sau ovoidale, netede, scorțoase sau reticulate, longitudinal costate, verzi sau galbene. Miezul alb verzui, galben, roşiatic, bogat în zahăr, uneori aromat” (*Flora R.P.R.*: 39). Dimpotrivă, caracteristica respectivă apare pentru CV: „Fruct mare, în greutate de 3–10 (15) kg, globulos sau elipsoidal, glabru, neted, cu coaja de obicei închis verde, tare, şi miezul roşu, galben sau alb, *zemos* [subl.n.] şi dulce”

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

(*Flora R.P.R.*: 32). De remarcat, de altfel, că în graiurile din Moldova există un corespondent *pere harbuzeşti* pentru soiul de *pere zemoase*. Aceeaşi caracteristică este marcată şi prin denumiri din alte limbi: în franceză, CV este numit *melon* ***d'eau*** (față de CM, *melon* /*jaune*/), iar denumirile din germană sunt ***Wasser****melone*, respectiv *Zuckermelone*.

> Este sugestivă… stratagema la care se recurge în DLR VIII/2, s.v. *pepene*, pentru a împăca situația realiilor cu explicația lui *zemos* (citat aici ca prim sinonim al lui *pepene galben*) drept un derivat de la *zeamă*: în definiția pentru CM, în descrierea fructului respectiv se menționează că acesta are „miezul alb, verde sau galben, dulce, parfumat şi *suculent*", pentru ca imediat, în continuare, miezul CV să fie descris ca „roşu sau galben, dulce şi *foarte zemos*" (evidențierile grafice ne aparțin); evident, ultima caracterizare contrazice, în planul realiilor, etimonul propus în DLR XIV pentru *zemos*. Nici vorbitorilor graiurilor nu le scapă astfel de aspecte; unul dintre ei, din Moldova, pentru care o *prună*, o *piersică* sau o *pară* poate fi *zămoasă*, comentează astfel termenul *zămos* CM: „îi zice aşa degeaba, doar nu-i cu zamă; la târg se cheamă pepene galben" (NALR.Mold-Bucov. III, h. 316, pct. 534).

5.2. Un „construct lexicografic" (relativ recent) prin excelență

5.2.1. Între grafii, cuvinte-titlu şi sensuri

a) Grafia *zemos* apare în diverse dicționare şi lucrări lexicografice mai vechi, din rațiuni diferite: la A.T. Laurian şi I.C. Massim, DLR II (1876), este înregistrat şi ca substantiv, „unu *zemosu*" (însă trebuie să ținem seama şi de absența literei *ă* în acest dicționar); la fel apărea, puțin înainte, la George Baronzi, într-un glosar din *Limba română şi tradițiunile ei* (Baronzi 1872: 160), dar este vorba de o convenție strict grafică de epocă: aici găsim scris şi (a) *şegui* „a glumi".

b) Prin contrast, la Şăineanu, DU (ediția din 1929) apare cuvântul-titlu *zămos*, sub care sunt tratate ambele sensuri, de fapt, ambele cuvinte: adjectiv: „zemos"; m. „pepene galben" (din păcate, în ultima ediție a dicționarului Şăineanu (DU), această viziune a fost trădată, producându-se uniformizarea lexicografică... „la modă": sub un singur cuvânt-titlu, *zemos*, *~şi*, *zemoasă*, *~e*, după un al doilea sens al adjectivului respectiv, sub *m* [= substantiv masculin], se introduce semnificația „pepene galben" şi, pentru ansamblu, se consemnează varianta *zămos*).

c) Două cuvinte-titlu apăreau deja la Damé, DRF (1900), şi tot cu grafia *zămos*: 1) adj. „juteux" şi 2) s.m. (Mold.) „melon", şi, apoi, la H. Tiktin, cu *două grafii diferite*: [a] *zemos*, adj., „saftig, seimig", ca etimon trimițându-se la *zeamă*, şi [b] *zămos*, s.m., (Mold.) „= pepene galben: (Zucker-)Melone (Cucumis melo)" (cu un citat din Dosoftei, după care se transcrie „puținel dzămos"), explicat etimologic, însă, din „(pepene) zemos". În sfârşit, pe aceeaşi linie, tratarea lexicografică exactă (chiar dacă astăzi abandonată) a fost stabilită de Scriban, D (1939); un prim cuvânt, *zămos*, s.m., „Mold. pepene galben" (cu ipotezele etimologice citate, după Hristea, la început), şi, al doilea, *zemos*, adj., „(«d. *zeamă*») plin de zeamă", tratare reținută în DLRC (cf. Hristea 1968: 273–274), pe când în dicționare de tipul DEX nu se mai consemnează nici măcar o variantă *zămos* (vezi, totuşi, o tratare corectă la Seche, DSLR, unde există două cuvinte-titlu: *zămos*, subst., cu trimitere la *pepene*, şi *zemos*, adj., cu sensul „mustos, suculent").

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

5.2.2. Forma cuvântului în surse botanice şi necesitatea reconsiderării unor viziuni lexicografice anterioare

Amalgamarea fără discernământ la care ne referim[7] a fost „instituționalizată" în fascicula citată din DLR XIV: autorii nu numai că nu au ținut seama de informațiile din graiuri (pe unele nici nu le-au avut la dispoziție), dar nu s-au lăsat influențați nici de evidențe din bibliografia utilizată. Astfel, la toți scriitorii din care au oferit citate (de la Dosoftei la Sadoveanu), apare doar grafia *zămos*, care, aspect deosebit de important, este singura prezentă şi în toate lucrările de botanică la care se fac trimiteri: D. Brandza, *Prodromul florei române sau enumerațiunea plantelor pînă astăzi cunoscute în Moldova şi Valachia*, Bucureşti (1879−1883); D. Grecescu, *Conspectul florei României*..., Bucureşti (1898); I. Simionescu, *Flora României*, Bucureşti (1939); Al. Borza, *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare româneşti şi în alte limbi ale plantelor din România* [Bucureşti, 1968]; vezi şi C. Filipescu, *Marea enciclopedie agricolă* (vol. IV, 1942, s.v. *pepene*).

Dacă botaniştii, prin grija cu care înregistrează toate trăsăturile plantelor studiate, notează corect şi numele lor (chiar cu fonetisme dialectale), nu greşim dacă luăm în considerare şi o simplă impresie fonetică a lui Sadoveanu, atunci când asociază unui anumit mediu numele celor două fructe; iată o descriere din *Frații Jderi* (personajele se află printre turci, pe teritoriul Bulgariei): „Se găseşte la asemenea sarai, unde mă duc eu, şi vin din ostroavele greceşti; de asemenea, fructe dulci, care se cheamă *harbuz* şi *zamuz*" (evidențierea grafică ne aparține)[8].

Un motiv în plus ca să căutăm calea pătrunderii cuvântului persan în zona europeană şi apoi în graiurile estice dacoromâneşti. Dacă realitatea este una orientală, agenții răspândirii plantei (şi ai numelui fructului) au putut fi ucrainenii grădinari dinspre est, care vor fi luat termenul de la tătarii ce au stăpânit timp îndelungat interfluviile ruseşti de astăzi; *zamuz* > *zămos* a putut avea aceeaşi istorie ca şi *harbuz*, revenind la ipoteza etimologică Scriban, dar şi la tratarea lexicografică Tiktin (mai puțin etimologia) şi Scriban.

Bibliografie

A. Bibliografie generală

Baronzi 1872: George Baronzi, *Opere complecte*, vol. I, Galați, Librari-editori G.D. Nebunely şi fiii.

Cazacu 1941: Boris Cazacu, *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, în „Bulletin linguistique", IX.

Flora R.P.R.: *Flora Republicii Populare Române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, vol. IX.

Graur 1978: Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătoare*, Bucureşti, Editura Albatros.

Hristea 1968: Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti, Editura Ştiințifică.

Monah 2000: Felicia Monah, *Determinări arheobotanice pentru stațiuni medievale din Moldova şi de la Brăila*, în *Arheologia medievală*, III.

[7] Cu efect deformator pe diferite planuri; de exemplu, în ALM I/I, în secțiunea consacrată *Foneticii*, harta 114 este intitulată „Sunetul *e* în *zemos*" (CM), ca şi cum ne-am confrunta cu o eventuală evoluție fonetică în graiurile moldoveneşti!

[8] *Opere*, vol. XIII, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 884.

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

Puşcariu 1921: Sextil Puşcariu, (*recenzie la*) Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen* („Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig", XXI–XXV, 1919), în „Dacoromania", I.

Sala 1958: Marius Sala, *În legătură cu denumirea Mărului lui Adam în unele limbi romanice*, în „Studii şi cercetări lingvistice", IX, nr. 4.

Zanne 1895: Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, [Bucureşti], Editura Librăriei Socec, vol. I.

B. Atlase lingvistice

ALM: *Atlasul lingvistic moldovenesc*, Chişinău, Editura „Cartea Moldovenească", vol. I, partea I, 1968, harta 114 [Sunetul *e* în] *Zemos*; vol. II, partea II, 1973, harta 934 *Pepeni*; harta 937 *Harbuz*; harta 938 *Harbuzoaică*; harta 955 *Harbuzărie*.

ALR II, s.n.: *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1956, harta 199 *Pepene verde* (pe hartă, între paranteze, au fost notate şi denumirile pentru „pepene galben", în funcţie de apariţia în vorbirea subiecţilor).

ALRR.Bas.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, Chişinău, Firma Editorială „Tipografia Centrală", vol. IV, 2003, harta 537 *Pepene galben*.

ALRR-Mar.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureş*, Bucureşti, Editura Academiei, vol. II, 1971, harta 433 *Castraveţi*; harta 443 *Pepene verde*; vol. IV, 1997, material necartografiat, planşa XXXV, *Pepene galben*.

ALRR-Munt.Dobr.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. III, 2001, material necartografiat, p. 82, *Castraveţi*; harta 350 *Pepene verde*; material necartografiat, p. 96, *Pepene galben*.

ALRR-Trans.: *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. IV, 2006, harta 445 *Castraveţi*; harta 455: 1) *Pepene verde*; 2) *Pepene galben*.

NALR-Mold.Bucov.: *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", vol. III, 2007, harta 308 *Castraveţi*; harta 315 *Pepene verde* (cf. şi h. CLXVII, p. 213); harta 316 *Pepene galben* (cf. şi h. CLXVIII, p. 215); harta 317 *Pepenărie* (cf. şi h. CLXIX, p. 217).

NALR-Olt.: *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, Bucureşti, Editura Academiei, vol. III, 1974, material necartografiat: planşa 76 *Castraveţi*; planşa 77 *Pepene verde*; planşa 77 *Pepene galben*.

C. Dicţionare

Ciorănescu, DELR: Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă, de Tudora Şandru şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2001.

DA I/II: [Academia Română], *Dicţionarul limbii române*, I/II, Litera C, Bucureşti, 1940.

Damé, DRF: Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français... comprenant le lexique roumain–français et français–roumain de la terminologie paysanne*, Bucarest, Librairie Socecu & Cie, 1900.

DEX: [Academia Română], *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.

DLR VIII: [Academia Română], *Dicţionarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, Editura Academiei, t. VIII/1-5, Litera P, 1972–1984.

DLR XIV: [Academia Română], *Dicţionarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, Editura Academiei, t. XIV, Litera Z, 2000.

DLRC: *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, Bucureşti, Editura Academiei, vol. IV (literele S–Z), 1956.

DU: *Dicţionar universal al limbii române*, Chişinău, „Litera", 1998.

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

Laurian – Massim, DLR II: A.T. Laurian şi I.C. Massim, *Dicţionariul limbei romane*..., Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, t. II (I−Z), 1876.
Meyer-Lübke, REW: Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Universitätsverlag Carl Winter, ediția a 3-a, 1935.
Resmeriță, D: Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, Institutul de Editură „Ramuri", 1924.
Scriban, D: August Scriban, *Dicţionaru limbii romîneşti* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), ediţiunea întîia, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa bună", 1939.
Seche, DSLR: Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1997.
Şăineanu, DU: Lazăr Şăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VI-a [ultima pentru care se consemnează intervenția autorului în revizia textului], Craiova, „Scrisul Românesc", 1929.
TDRG: Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* [Band I−III], Bukarest, Staatsdruckerei; I: 1903; II: 1911; III: 1924.

Un artefact lexicographique: *zemos* 'Cucumis melo'

La publication des atlas linguistiques régionaux pour l'aire daco-roumaine, les séries NALR et ALRR (y compris celui consacré aux parlers de l'est de la rivière de Prut), fait possible l'évaluation de la manière, parfois lacunaire, dont on traite le lexique populaire, régional et dialectal dans le Dictionnaire trésor de la langue roumaine, édité par l'Académie. On analyse la place du substantif *zămos* „Cucumis melo" (litt. *pepene galben*, fr. *melon*) dans le groupe onomasiologique concernant trois espèces de cucurbitacées (au premier on ajoute „Cucumis sativus" – *castravete*, fr. *concombre*, et „Citrullus vulgaris" – *pepene verde*, fr. *pasthèque*), à partir de l'article *zemos* de DLR. Les données des cartes linguistiques comprenant des dénominations pour la plante (et le fruit) mentionnée, analysées du point de vue de la méthode „Wörter und Sachen", infirment l'explication d'un terme *zemos* „Cucumis melo" comme dérivé de *zeamă* (avec le suffixe *-os*), car ce nom n'apparaît que dans les parlers septentrionaux de type moldave (ce qui exclut la „vélarisation" d'un *e* primaire); en plus, de nombreuses variantes enregistrées sont du type *zamuz*, *zamoz* (considérées dans le dictionnaire cité comme „vieillies"), ce qui conduit vers l'acceptation d'un étymon *zamuz* (déjà préconisé). *Zamuz*, tout comme *harbuz*, est, probablement, un emprunt d'origine turcique, pénétré dans les parlers daco-roumains du nord-est par la filière slave (les aires de circulation de ces deux mots se superposent partiellement), et réfléchit la redistribution dénominative à la suite de laquelle, dans les parlers du sud, „Cucumis melo" a été nommé *pepene galben*, et „Citrullus vulgaris", *pepene verde*, à une époque où le mot d'origine latine *pepene* est devenu un terme générique, après avoir représenté, sur le terrain dacoroumain, la dénomination pour „Cucumis sativus" (cf. aussi l'espagnol et le portugais *pepino* 'concombre' et, de même, l'espagnol *pepinar* 'terrain où l'on cultive des concombres'), étant remplacé par des emprunts d'autres langues (du type *castravete*, du bulgare).

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)

Variația diatopică privind denumirile pentru CS, CM şi CV, pe baza atlaselor lingvistice regionale

Aria	**Cucumis sativus**	**Cucumis melo**	**Citrullus vulgaris**
Basarabia	PEPENE (N) / *castravete* (rar) (S)	**zămos**, zămoz, **zamuz** (N) / caun(e), P. galben (S)	**harbuz** (harbuzoaică) (N) / pepene (rar) (S)
Moldova (şi Bucovina)	PEPENE (N) / *castravete* (S)	**zămos**, **zamuz**, zamoz (N) / pepene (galben) (S)	**harbuz** (N) / pepene, ~ verde (S)
Maramureş	PEPENE	?, ∞ (realitate necunoscută)	*lubeniță*, **harbuz**, ~ roşu dâie, dână
Transilvania	PEPENE, ogârcăl (N) / castravete (S)	pepene, ~ galben, ~ dulce, ~ bun dâie	*lubeniță* pepene, ~ verde, ~ roşu
Crişana	? ? PEPENE râios	pepene	*lubeniță*
Dobrogea	*castravete*	pepene galben; **zămos** (rar) caun(e), bacâr, cantalup	pepene verde, pepene **harbuz** [V], [B]
Muntenia	*castravete*	PEPENE GALBEN; pepene	PEPENE VERDE, ~ roşu, ~ negru pepene; boşar, gâgâlice
Oltenia	*castravete*	pepene, ~ galben	*lubeniță*
Banat	? ? cf. cucúmăr	pepene	*lubeniță*

Iaşi, România

BDD-V361 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:18 UTC)